

мотивами, а суто економічними причинами. В останнє десятиліття Україну покидає багато освіченої та перспективної молоді, яка на відміну від першої та другої хвилі еміграції не переймається національною ідентичністю, а є самостійно створеними, завдяки глобалізації, космополітами, без упередженості відносно національності та патріотизму. При цьому вони зберігають дух етнічності та самобутності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Садохин А. П. Этнология: Учебник. /А. П. Садохин.- М.: Гардарики, 2000. – 256 с.
2. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. / Л. Н. Гумилев.– Л.: Наука, 1990. – 279 с.
3. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. /Ю.В. Бромлей. – М., Наука, 1983, - 412 с.
4. Абельяр П. Теология «Высшего Блага»/ П. Абельяр // Теологические трактаты / П. Абельяр. – М. : Канон+РООИ «Реабилитация», 1995. — С. 263 – 403.
5. Монтень М. Опыты [Текст]. Избр. произв. В 3 т. Т. 1 / Мишель Монтень; пер. с фр. С. Ю. Морозова. – М : Голос, 1992. – 384 с.
6. Jenkins R. Social identity / R. Jenkins. London.: Routledge, 1996. – 345 p.

SUMMARY

The article studies problem of national and cultural identity, latent and real conflicts of ethnic groups, seeing that the latter try to assimilate in modern global space. Different definitions of ethnic group as socio-cultural item are also studied as well as their correlation with subethnic groups. The problem of ethnic group marginalization and problem of cultural space and its boundaries are also brought to attention.

В.С.МИКОЛЬЧЕНКО

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ГЕРОЇЗМУ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СЬОГОДЕННЯ

В історії філософської думки одне зі значних місць належить проблемі свободи вибору людиною дій та вчинків, що відрізняють її від соціально-масової поведінки більшості. До таких дій у першу чергу належать героїчні вчинки. Ставши однією з вічних тем у діалозі різних епох і культурних традицій, проблема визначення героя і героїчного, як ніяка інша, несе на собі відбиток різних ідей, суперечливих суджень, політичних і теоретичних спекуляцій. У той же час вона завжди залишається життєвим питанням, що зачіпає долю людства, окремо взятої особистості і є актуальною в усі часи.

Кожний народ із давніх часів до сьогодення має свої приклади високого служіння обов'язку, прояву героєм сили, розуму, які перевищують звичайні людські. Масова свідомість запрограмована на очікування героїчного заради загального блага. Невипадково історичні, міфологічні відомості про героїв зберігаються в пам'яті поколінь і підвищують самооцінку нації. Сучасний етап розвитку людства чітко виявляє неоднозначність ставлення до героїв та їх сприйняття. Так, в українському суспільстві фактично зникли з вжитку такі поняття, як «народний герой», «герой праці», що є відображенням ціннісної аномії, втрати ідеалів у сучасному світі. Саме цим пояснюється актуальність авторської спроби додаткової реіфікації поняття «героїзм».

У розвитку філософської думки вивчення героїзму посідає важливе місце через необхідність осмислення цього феномена в соціальному контексті. Розуміння героїзму впливає на свідомість і поведінку окремих особистостей та зазнає змін протягом тисячоліть. Багатовіковий досвід вивчення героїзму має потужний вплив на формування образу сучасного героя, безпосередньо пов'язаного у власних вчинках з історичним корінням свого етносу, адже «... героїзм – явище історичне, де кожному століттю відповідає свій тип героїзму та героїв» [1, с. 36-37].

Близькою проблема героїзму є для Платона, Августин Блажений, Дж. Бруно, Н. Макіавеллі, Дж. Віко, Гегеля, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, К. Леві-Строса тощо. Українська філософська думка теж не стояла осторонь, але через історичні причини ця тема більше представлена в літературних творах.

Серед найбільш відомих українських дослідників героїзму хотілося б зазначити П.Юркевича, Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українку, Д.Донцова, В.Липинського, О.Кульчицького тощо.

У давніх греків героєм вважався той, хто мав велику фізичну силу, благородство, хто брав гору в баталіях і війнах. У цілому для даної епохи рабства було властивим наділяти героїчними рисами перш за все тих рабовласників, які володіли фізичною силою, сміливістю, здатністю тримати в покорі рабів. По суті, виходило, що мірилом героїчного діяння тих чи інших особистостей було їх відношення до аристократичної знаті, а також оволодіння певними фізичними та воїнськими доблестями. Можливість героїзму в значній мірі співпадала з приналежністю до клану аристократії. Влада сама по собі визначалась благородством, здатністю підкорювати маси рабів. Саме ці якості культивувались і виступали критеріями героїчного.

Класична грецька філософія міфологізує проблематику героїчного, говорячи про героя як посередника між богом та людьми, проміжну ланку між небом та землею, космічного діяча, організатора порядку, борця з хаосом, живе втілення величі народу. На основі міфу антична філософія створила формулу «бог-герой-людина», завдяки якій намагалася визначити сутність і зміст людського існування. Героїзму не можна було навчитися, ним наділяла лише сама природа або боги, а звершувати героїчні діяння можна було лише після проходження попередньої героїчної підготовки.

Одним із перших в історії філософське обґрунтування понять «герой» і «героїзм» намагався дати Платон. Для нього герої є не лише посередниками між світом богів і світом людей, але й мудреці, інтелектуали, софісти. У цьому розумінні Платон продовжує грецьку поетичну традицію розуміння героїчного, яка має справу з міфологією героя. Не відкидаючи міфологічного розуміння героїзму, філософ все ж таки вводить дану проблематику в соціально-філософський простір, пов'язуючи можливості героїзму не тільки з божественною волею, а і з соціальним статусом. Згідно з Платоном, справедливим є таке суспільство, в якому кожна людина виконує соціальну роль, яка відповідає її вродженій природі, здібностям і схильностям. За своїми задатками мислитель виділяє три групи людей: філософи, стражі, дільці-виробники. Хоча філософ і страж – це один єдиний тип бійця. Відмінність же між ними полягає в тому, що філософ більш інтелектуальний, наділений творчо, а страж є рядовим солдатом. Проте їх можна об'єднати в героїчний тип філософа-стража. При цьому воїна-філософа Платон визначає як вищий тип; і саме тому, на його думку, несправедливе те суспільство, яке утискає героїчний тип особистості і героїчно-творчий тип людини-філософа. Ідеї Платона стають основою для подальшого розвитку концепції героїзму.

Середньовічні філософи вважали, що велич індивіда проявляється у свідомому служінні Богу. У цей час пропонується нове розуміння героя, при якому його основне призначення полягає в жертвності, але не в межах соціальності, як Града Земного, а за образом героїчного шляху Христа (А. Блаженний).

Пізніше критерії героїчного змінилися. Середньовічне суспільство оспівувало представників військового стану – лицарів, які були на службі у феодалів, князів, королів. Феодальна структура суспільства складалася з ядра (князь, феодал), наблжених до нього (васалів), військової дружини і селянства. Для захисту володінь, розв'язання суперечок, утримання в покорі черні потрібна була військова сила, яка перш за все втілювала реальну владу і можливості феодалізму. Саме війна в епоху Середньовіччя була тим соціальним явищем, де вмикався механізм героїчного.

Таким чином, в Середньовіччі герой трактується неоднозначно: з одного боку, це лицарі-духу, що існують за Божими законами, з іншого – це лицарі-захистники, що живуть за військовим статутом.

Однією зі спроб обґрунтування витоків героїчних діянь в епоху Відродження є життя і творчість Дж.Бруно. У праці філософа «Про героїчний ентузіазм» герої та героїзм розглядаються в естетичному ракурсі та зростають від платонівського ентузіазму до активного героїчного відчуття життя. Описуючи героїчний ідеал, філософ виступає проти християнського розуміння богонатхненності героя і не вважає величні дії людей проявом Божої волі. Героїчний ентузіазм має природний світлий і яскравий дух, прагне до істини, справедливості, запалює світло розуму та йде далі звичайних людей.

Інший концепт представлений у працях Н.Макиавеллі, котрий пропонує політично-утилітарну концепцію героїзму, сутність якої полягає в тому, що політична мета може досягатися політичними засобами, а політизація моралі відкриває шлях до героїзму, зорієнтованого в першу чергу на молоде покоління.

Епоха Відродження характеризується сплеском наукової діяльності та відчуває на собі опір церковних діячів. Тому слід підкреслити, що мислителі цього часу не лише висловлювали власну думку з приводу героїв і героїзму, а й самі були героями. Науковий героїзм, проявлений філософами, заслуговує окремої уваги і може бути темою окремої статті.

У Новий час перша спроба теоретичного обґрунтування героя належить італійському філософу XVIII століття Дж.Віко, який вважає, що героїчне притаманне лише одній з історичних епох. Відповідно до концепції історичного коловороту він пояснює, що суспільне життя людей проходить три етапи: епоха Богів, епоха Героїв, епоха Людей. Пов'язуючи героя з умовами життя античного суспільства, він заперечує можливість героїчного в наступні століття та пов'язує героїзм з патріотизмом: «Герої ототожнювали з особистим інтересом інтерес своєї батьківщини» [2, с. 247]. Вектор історичного розвитку, на його думку, визначається збільшенням участі людей у реалізації своїх прав, основаних на справедливості розуму. Історія, за Віко, - це постійні коливання між правом сили та правом розуму, а герой – то особлива проміжна фігура, яка забезпечує перехід людей від дикунства та варварства до істинної людської природи [Див.: 2, 251].

Подальше дослідження героїзму має місце в концепції Гегеля, яка безпосередньо витікає із загального уявлення про історичний процес як етап самопізнання абсолютного духу. Історичний процес, вважає філософ, є закономірним формуванням свободи. Гегель пов'язує поняття «герой» з поняттям «видатна історична особистість», позиціонує героя як людину, що уособлює всезагальне в індивідуальному, як провідника об'єктивної необхідності, одночасно творця та жертву. У «Лекціях з естетики» Гегель визначає героя як «...індивідуума, який за самостійністю свого характеру і, керуючись своїм свавіллям, бере на себе тягар та здійснює весь вчинок» [3, с. 189].

Друга половина XIX – початок XX століть сформували велику кількість нових уявлень про героя і героїзм, серед яких можна виділити різні точки зору. Так, С.К'еркетор запропонував етико-релігійну трактовку героїзму, в якій особливе місце відвів трагічному герою, що виконує певну місію, а його доля складається з випробувань довжиною в життя. На думку філософа, самоідентифікація потребує певної сміливості: «Насмілитися по суті бути самим собою, насмілитися реалізувати індивіда... ось у чому полягає християнський героїзм, і варто визнати його вірогідну рідкість» [10, с. 251].

Отже, засновник екзистенціалізму особливу увагу звертає на самоідентифікацію як одну з найважливіших проблем людського існування, наголошуючи, що цей процес є визначальним і найскладнішим у житті кожного індивіда.

На відміну від своїх попередників, Ф.Ніцше стверджує, що героїчна фаза людської історії вже минула, а сучасна епоха домінування «людського-дуже людського» заслуговує лише критичного засудження, передбачаючи появу надлюдини як майбутнього героя [Див.: 4, 271]. У працях філософ розкриває сутність сучасного розуміння героїзму, а саме, героїчним є те, що демонструє силу, духовну міць, здатність забезпечити «волю до влади» як вищого змісту буття. Філософ стверджує, що прагнення до панування, до влади веде до переоцінки всіх духовних цінностей, у тому числі і в розумінні сутності героїчного, його критеріїв; а героєм може бути той, хто ближчий до ідеалу «надлюдини» - людського унікуму, який здатен володарювати над «рабською мораллю». Герой для Ніцше – це «напівбог, напівтварина, напівлюдина з крилами янгола, зла демонічна істота» [5, с. 169].

У цей час особливу увагу привертає міфологічна концепція героїчного К.Леві-Строса. Моделювання концепту героя і героїзму пов'язане з часом, історичними процесами та особистістю суб'єкта, у результаті чого людина діє в історії як індивід, відповідальний не лише за себе, а й за оточуючих. У результаті філософської рефлексії автор приходять до висновку, що героїчне – це певна міфологема, котра реалізується у свідомості сучасної людини, заповненої архаїзмами і міфологічними символами.

Українська філософська думка розвивається в контексті європейської, переймаючи її досвід, але і виробляючи свої певні особливості. Сфера зацікавленості автора породжує інтерес до формування уявлень про героїзм у національному контексті, який розкриває своєрідність розвитку героїзму наших пращурів, та окреслює перспективи його піднесення на сучасному етапі становлення українського суспільства.

Формування уявлень про героїв і героїчне українськими мислителями почалося ще за часів Київської Русі. Героїчний образ тієї епохи асоціювався з давньоруським князем, про що збереглися свідчення в таких творах, як «Історія Русів», «Слово про закон і благодать» тощо.

Видатний український філософ П. Юркевич зазначав: «Серце – основа діяльності душі й морального вчинку. Не може бути людина моральною без переконань і без героїзму – готовою йти назустріч усім тим силам, що стають на перешкоді її духовного розвитку» [6, с. 236]. З цим не можна погодитись, бо намагання «жити за сердечним покликом» і є визначальною рисою українців, яка останнім часом втратила свою актуальність та підмінилася прагматизмом.

На формування поняття «герой» в українському культурному просторі вплинули вітчизняні письменники. Глибоко філософські тексти, що мають настановчий характер, бачимо у Т.Шевченка (закликав народ до героїчної боротьби за волю), І.Франка (оспілював інтелектуальний героїзм), Л.Українки (визначила гендерне розуміння героїзму).

Особливо цінними на становлення уявлень про українського героя є думки О.Кульчицького. Виняткову увагу філософ приділяє історичним чинникам формування української ментальності, пов'язуючи її особливості з геополітичним положенням України, перебуванням українця на межі «можливого існування», випадковості, страждання, загрози смерті. Саме вплив цих негативних явищ сприяв зміні буття з нижчої форми на його вищу екзистенційну, що переступає межі життя: чесність, воля, віра, героїка; проте філософ зауважує, що наявність такого стилю життя як «Vita heroïka» формує й інший «анабіотичний» стиль життя – «Vita minima», спрямований на те, щоб перечекаати і перетерпіти негоди історичного процесу.

Подальший розвиток уявлень про героїзм відбувся в працях Д.Донцова і В.Липинського, концепції яких відрізняються політико-ідеологічною спрямованістю, світоглядними компонентами, ставши складовими національної української героїчної традиції.

У сучасній трактовці героїзму мають місце і негативні тенденції, що проявляються в нав'язуванні певного образу «героя» державою. У даному випадку герой стає засобом маніпуляцій, які державна влада використовує задля впливу на масову свідомість. Посилаючись на загальновідомі історичні факти можна відслідкувати, наприклад, що трудові рекорди готувалися цілою групою людей (бригадою), а героїчні лаври присвоювались лише одному; військова наука вимагає від солдат зберігати своє життя, а не жертвувати ним заради героїчного вчинку. Але необхідність пошуку державою нових героїв пов'язана зі змінами, які відбуваються в політичному, культурному та духовному устрої сучасного суспільства.

Героїзм цікавий для нас перш за все тим, що є позитивним відхиленням від загальноприйнятого соціокультурного типу людини, який склався та отримав масове розповсюдження в суспільній свідомості. Так, герой сприймається як надлюдина, а, з іншого боку героїзм визнається крайністю, але з висловлюванням «позитивне відхилення» можна не погодитись. На думку автора статті, здатність до героїчного вчинку притаманна кожній людині, а проявиться вона може лише за певних обставин (у переважній більшості критичних). Таким чином, риса, що притаманна всьому людству, не може бути відхиленням, вона є нормою.

Героїзм передбачає здатність людини до здійснення подвигу. У традиційному розумінні подвиг – це певний цілеспрямований героїчний вчинок людини, що перетворює зовнішній світ, спрямований на зміну негативного перебігу розвитку людини до кращого, це рух з метою викорінення негативного. Виступаючи в ролі людської дії, подвиг завжди конкретний, і цією конкретністю він створює реальний зміст героїзму. Отже, героїзм не може існувати поза подвигом, а подвиг – поза героїчним часом; історичний відрізок, який через певні обставини вимагає від людини надмірного напруження фізичних і психічних сил. Саме цей факт підкреслює вислів А.Тойнбі: «Подвиг стає адекватною відповіддю на історичний виклик» [8, с. 382], з яким не можна не погодитись.

Звертаючись до минулого людства бачимо багато випадків, коли героїзм стає масовим явищем (яскравим прикладом чого може бути Велика Вітчизняна війна). Такий героїзм стає своєрідною адекватною реакцією на екстраординарні об'єктивні умови. Масовий героїзм може носити як стихійний характер, так і бути свідомо організованим.

Наведені приклади, різні за часом свого виникнення, характером обґрунтування і напрямками, відкривають багато рис феномена героїзму, окреслюють певні аспекти його вивчення. Образ героя та героїчного має сенс у будь-якій соціальній системі, у кожному історичному епоху. Він не є чимось постійним, закріпленим, а існує у співвідношенні з певними культурними умовами розвитку суспільства на різних етапах, відображує людську свідомість, психіку і культуру в цілому. «Існує тісний і непорушний зв'язок між героєм та народом, який його породив. У вигляді героя неминуче проявляються основні риси народу, що дав йому життя... В народі герой черпає силу Духу та жар

серця, волю та культуру» [7, с. 273]. Розуміння героїчного допомагає орієнтуватися в сучасному світі при виникненні різноманітних моральних колізій.

Спираючись на вищевикладене, можна визначити героя наступним чином: це є людина, яка знаходиться в стані боротьби, зіштовхуючись на своєму шляху з різного роду перепонами як зовнішніми, так і внутрішніми та долає їх.

Отже, проведене нами дослідження свідчить, що феномен героя і проблема героїзму є складними та неоднозначними, а значить, потребують подальшого осмислення в полі дисциплінарному науковому дискурсі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волкогонов Д.А. Феномен героизма: (О героях и героическом). – М.: Политиздат, 1985. – 263с.
2. Вико Дж. Основания новой науки о природе нации. – М.: Киев, 1994. – 368с.
3. Гегель Г.В. Лекции по эстетике // Гегель Г.В. Ф. Собр. соч. – М., 1938. Т. XII, Кн. 1. – 582с.
4. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни // Соч.: В 2-х тт. – М.: Мысль, 1997. Т. 1. – 497с.
5. Юркевич П.Д. Твори. – Канада, 1979. – 479с.
6. Ибаррури Д. Героев рождает народ // Сб. Герои наших дней. – М.: Правда, 1961. – 395с.
7. Тойнби А. Дж. Постыжение истории. – М.: Прогресс, 1991 – 736с.
8. Кьеркегор С. Страх и трепет. М.: Республика, 1993. – 276с.
9. Бруно Дж. О героическом энтузиазме. – К., 1996. – 352с.
10. Булгаков С. Героизм и подвижничество (Из размышлений о религиозной природе русской интеллигенции). – М.: Мол. Гвардия, 1991. – 462 с.
11. Леви-Строс К. Структурная антропология. М.: Наука, 1983. – 563с.
12. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 492с.
13. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології // Консерватизм: Антропология. – К.: Смолоскип, 1998. – 654с.
14. Киященко Н.И. Героическое как категория эстетики // Эстетика. Категории. Искусство. – М., 1965. – 341с.
15. Кульчицький О. Основа філософії і філософських наук. – Мюнхен-Львів: 1995. – 596с.
16. Платон Собр. соч. в 4-х тт. – М.: Мысль, 1990. Т.1. – 752с.
17. Блаженный А. Творения в 4-х тт. – СПб., Киев: «Алетейя» - «УЦиММ – Пресс», 1998, Т. 3, С. 98.
18. Франко І. Вибр. тв.: У 3 т. – Дрогобич: Коло, 2005.– Т. 3.– 688 с.
19. Шевченко Т. Г. Повна збірка творів в трьох томах. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1949.
20. Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. 10.– 542 с.
21. Кемпбел Д. Герой із тисячею облич: Пер. з англ. – К.: Альтернатива, 1999. – 392с.
22. Макиавелли Н. Государь. Сочинения. – М. - Харьков: «Пресса» - «Фолио», 1998. – 656с.

SUMMARY

The article discusses the history of the formation of the ideas of heroes and heroism from antiquity to our days. Emphasizes the need for theoretical formation of the image of a modern hero, who shall combine the achievements of past generations and to correspond to the present moment.

И.В. ШАТАЛОВИЧ

ПОНЯТИЕ ДЕТЕРМИНИЗМА: К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ

Понятие детерминизма одно из наиболее спорных понятий неклассической и постнеклассической философии. Так, по мнению А. Пуанкаре, наука явно детерминистична по определению. Она является таковой как a priori (без детерминизма она не могла бы существовать), так и a posteriori (доказывает детерминизм своим существованием). Более того, мир, в котором не